

FP'nin Kapatılması ve Türkiye'nin Cari Sisteminin Çıkmazları*

Atilla Yayla**

Anayasa Mahkemesi'nin Fazilet Partisi'ni kapatma kararını izleyen dakikalar içinde kaleme aldığım kısa bir yazıda "Fazilet Partisi Kapatılırken..." (22 Haziran 2001, *Açık Toplum*), konuyla ilgili görüş ve tespitlerimi kısaca aktarmıştım. Aradan iki gün geçti. Gazete ve televizyonlarda bir çok yorum ve değerlendirme yapıldı. Bu yorum ve değerlendirmelerin sahiplerinin çoğu kararın şu veya bu yönüyle yanlış olduğu kanaatindeydi. Sadece öteden beri kemikleşmiş bir anti-demokrat tavrı ısrarla sürdüren ve bağnaz bir şekilde akla, mantığa, bilime, hukuka ve demokrasinin genel standartlarına meydan okuyan bazı kimseler kapatma kararını itirazsız savundu. Bu çevrelerin ileriki günlerde biraz daha seslerini yükseltmeleri ve bürokratik destek görme ihtimalleri mevcut. Böyle olup olmayacağını hep birlikte göreceğiz. Ben bu yazıda, kapatma kararının temel noktalarını, kararın bilinen ve muhtemel gerekçelerini ve kararı savunanların hem bu kararlarla hem de genel olarak laiklik ve demokrasi ile ilgili argümanlarını topluca ve kısaca değerlendirmek istiyorum. Bunu sadece güncel bir soruna parmak basmak açısından değil, ahlâka, adalete, gerçeğe ve kendime olan saygımdan dolayı da yapmak mecburiyetinde olduğumu düşünüyorum. Zira geride kalan dört yılla (28 Şubat sürecine) baktığımda konuyla ilgili pek çok konuşma yapmış ve fikirlerimi dile

getirmiş olmakla beraber yeterince yazmadığımı görüyorum. Oysa söz uçuyor, yazı kalıyor. Bu yüzden fikirlerimi yazılı olarak ifade etmenin yararlı olacağı kanaatiyle bu satırları, bir web sayfası için hayli uzun sayılabilecek olsa da, kaleme alıyorum...

Anayasa Mahkemesi'nin Fazilet Partisi'ni kapatma kararı şu noktaları bir kez daha öne çıkartmayı veya yeniden vurgulamayı gerekli kılmaktadır.

I. Türkiye'nin en temel problemi hukukun hakimiyetini gerçekleştirememesidir.

Benim dünya görüşümün liberal olduğunu yeniden ilâna gerek var mı bilmem. Bir kere daha beyan etmek gerekirse ben bir liberal demokratım ve toplumsal hayatta peşinden koştuğum veya toplumsal yaşayışa egemen olmasını istediğim temel değerler bütün liberallerin ortaklaşa savunduğu üç negatif değer: Hürriyet, Adalet ve Barış. Modernleşme, "Batılaşma", "Sekülerleşme" gibi kavramlar ve ideallerle benim savunduğum büyük değerler arasında zorunlu bir beraberlik ilişkisi yok. Saydığım değerlerin insanî hayatın vazgeçilmez şartları olduğuna inanıyorum. Bu çerçevede baktığımda Türkiye'nin temel eksiğinin hukukun egemenliğini tesis edememek olduğu hükmüne varıyorum. Türkiye, ne yazık ki, bunca laf kalabalığına ve zaman harcanmasına rağmen, bir hukuk devleti olamamıştır. Burada ayrıntılarına girme imkânı yok, lâkin, yine de, kısaca söylemek gerekirse, hukuk devleti olabilmek

** Prof. Dr. Gazi Üniversitesi Öğretim Üyesi.

için gereken şartlardan biri hukukun devletten önce de var olduğuna ve devleti de bağladığına inanmaktır. Bir diğeri hukuk yapma ve hukuku uygulamada bazı şekil ve süreç şartlarına uymaktır. Yani hukuk kurallarının genel, soyut, eşit olması, herkese aynı şekilde uygulanması, önceden bilinmesi, açık ve adil yargılanma hakkının mevcut ve herkes tarafından kullanılabilir olmasıdır. Son olarak, bir hukuk devletinden söz edebilmek için, hukuk adı verilen şeylerin insan hak ve özgürlükleri çerçevesinde kalması ve onları ihlâl etmemesi gereklidir. Bunu şöyle de ifade edebiliriz. İnsan hak ve özgürlükleri aynı zamanda hukukun kaynağı ve hukukun koruması gereken şeydir.

Hukuk devletinin bütün gerekleri açısından Türkiye lime lime dökülmektedir. Türkiye’de hukuk kuralları adı verilen bazı kurallar, aslında kural değil talimattır. Varolan kuralların bile eşitsiz uygulanması istisnaî olarak görülen bir durum teşkil etmez. Bu kurallar herkese eşit uygulanmaz. Hangi kanunların, özellikle kritik kanunların nasıl uygulanacağı onlarla muhatap olacakların kim olduğuna bağlıdır. Bir örnek verelim: Bir laikçi çıkıp “laik olmayan insan değildir” dese, bundan gücenen, bununla hakarete uğradığını düşünen insanların – sadece dindar müslümanlar değil, mesela, liberallerin ve demokratların da- bu kişiye karşı bir şey yapma şansları ya yoktur, ya da çok zayıftır. Şikayet olmasa bile kamu otoritesinin – savcılığın- kendiliğinden hareket geçip hukuku işletmesi de çok zayıf bir ihtimaldir. Buna karşılık, biri çıkıp, “müslüman olmayan insan değildir” dese, o kişinin “hayatı kayar”. Derhal 312/2’den mahkemeye verilir, halkı bölmekten mahkûm olur. Bir başka örnek daha vereyim. Bir general gazetecilerle konuşsa ve dese ki, “Atilla Yayla adlı bir profesör var, adam profesör ama cahil, cumhuriyet düşmanlığına hizmet ediyor, aynı zamanda aptal”, ben bu generale hukuk yoluyla hiçbir şey yapamam. Ben çıkıp gazetecilere desem ki, “Askerler harp sanatı için eğitilirler, o yüzden toplumsal sorunlar karşısında fazla bilgili olmaları beklenemez, laiklikten de anlama ihtimalleri zayıftır, laikliğin ne olduğunu öğrenmeleri için benim kitaplarımı da okumaları lazım”, hemen başım derde girebilir. Hakkımda TCK 159’dan devlete, orduya, cumhuriyete hakaretten dava açılabilir. O yüzden yukarıdaki gibi şeyleri

söyleme şansım yoktur ve söyleyemem, söylemem, söylemiyorum.

Bu örneklerin de açıkça gösterdiği gibi Türkiye’de “yargı birliği” olmadığı gibi “hukuk birliği”de yoktur. Çok hukuklu toplum projesini savunanların kulakları çınlasın, bir tür çok hukukluluk aziz memleketimizde zaten egemendir. Hukukun ne olacağı ve nasıl uygulanacağı, kişilerin dünya görüşüne, meslekî statüsüne, dindar olup olmayışına, etnik aidiyetine, ideolojik konumuna ve başka faktörlere bağlı olarak değişebilmektedir. O yüzden Güneydoğu’ya ayrı bir hukuk, memura ayrı bir hukuk, silahlı bürokrata daha da ayrı bir hukuk, DSP’ye ve FP’ye ayrı ayrı hukuk, daha doğrusu her kesime apayrı hukuk tatbikatı olağanlaşmış vaziyettedir. Böyle bir hukuk pratiğinin olduğu, daha doğrusu hukukun egemenliğinin tesis edilemediği bir ülkede kaos, çatışma ve kargaşa kaçınılmazdır.

İşte bundan dolayı Türkiye’nin ilk ve en temel ihtiyacı hukukun hakimiyetinin tesis edilmesidir. Ülkede diğer işler ne kadar kötü giderse gitsin, idare ne kadar beceriksiz ve yozlaşmış olursa olsun, yanlışların ve haksızlıkların eninde sonunda adalet mekanizmalarında geri püskürtüleceğine inanıyorsak, “Ankara’da hakimler var” diyebiliyorsak, ülkede güven ve huzur içinde yaşayabiliriz. Bu olmuyorsa, sığınacak bir nihai melcemiz yok ve kaderimiz bürokratik mekanizmaya emanet demektir. Böyle bir yerde ise ne demokrasi kurulabilir ne toplumsal barış tesis edilebilir, ne de sosyal ve ekonomik gelişmenin itici güçleri harekete geçirilebilir.

Bundan dolayı, hiç tereddütsüz söyleyebilirim ki, Türkiye’nin ilk ve en acil sorunu hukukun hakimiyetinin tesis edilmesidir. FP kararı bu açıdan ülkeyi ileriye götürmek yerine daha fazla karanlığa iten bir karar olmuştur.

II. Hukukun hakimiyetinin tesis edilememesinin en büyük sebebi hukuk mevzuatı değil hukukçuların, özellikle yüksek yargı organlarındaki yargıçların zihniyetidir.

FP davasının kapatmayla sonuçlanması bildik bir argümanın tekrar gündeme getirilmesine sebep olmuştur. Sahiplerinin çok güçlü olduğunu zannettiği, aslında pek zayıf olan bu argüman şudur: “Demokrasilerde parti kapatıl-

ması iyi bir şey değildir. FP'nin kapatılması da bu yüzden iyi olmamıştır. Ne var ki, bunun sorumlusu Anayasa Mahkemesi ve orada görev yapan yargıçlar değil, öncelikle Anayasa, Siyasi Partiler Kanunu ve çok konuşmalarına rağmen, bunları değiştirip parti kapatmayı ortadan kaldıracak veya zorlaştıracak düzenlemeleri yapmayan siyasilerdir, partilerdir, TBMM'dir. Bu böyle kaldığı sürece parti kapatmaları olacaktır, çünkü hukukçular var olan kuralları uygulamak zorundadır. Kurallar uygulandığı vakit ortaya çıkacak sonuç da budur...”

Bu argümanın kendi içinde kısmî bir tutarlılığının ve bir dereceye kadar geçerliliğinin olduğu doğrudur ama derin bir problemi yansıttığı da aynı ölçüde doğrudur. Özellikle özgürlükler söz konusu olduğunda. Bu argümanın niye sıkıntılı ve zarar verici olduğunu, meseleye Osmanlı'dan bugüne doğru bir çizgi çekersek yaklaşırsak daha kolay anlaşılır. Resmî tarihin beyinlere doldurduğu propagandanın aksine, bu toprakların modernleşme tarihinin Cumhuriyet ile başlamadığını çok daha gerilere gittiğini biliyoruz. “Modernleşme”, “Batılılaşma” akım ve süreçleri çerçevesinde hukukta da bir modernizasyon sürecine girildiğinden ve bu doğrultudaki ilk adımların 19. yüzyılın ortalarında atıldığından haberdarız. Nitekim, Osmanlı Devleti imparatorlukta uygulanan şer'î hukuk, örf-adet-gelenek hukuku, dinî toplulukların kendi hukukunun yanına Batı hukukunu da eklemeye, 1840'ta Ceza Kanunu'nu, 1850'de Ticaret Kanunu'nu, 1858'de Arazi ve 1868'de Deniz Ticareti Kanunları'nı Batıdan aktararak hızlı bir şekilde başlamıştır. Başka bir deyişle, daha M. Kemal doğmadan Osmanlı İmparatorluğu Batıdaki hukuk kodlarını ülkeye adapte etmeye yönelmiştir. Süreç I. Dünya Harbine kadar devam etmiş ve ardından Cumhuriyet döneminde biraz daha hızlanmıştır.

Avrupa'dan temel hukuk kodlarının ülkeye ithal ve sisteme adapte edilmesinin fayda ve zararları ayrı bir tartışma konusudur. Ancak, İslamcı akımların, başka bir tarih, kültür ve dine ait veya onların ürünü olan bu kodların bizim topraklarımıza aktarılmasının, Batıyla aramızdaki farklılıktan dolayı yanlış olduğu gö-

rüşü pek doğru değildir. Neticede hukukun kaynağı insan doğası, insan-insan ilişkisi ve tarihi tecrübeyse, insanî tecrübenin, zaman ve mekân farklılığı ne olursa olsun, ortak taraflarının farklı taraflarından daha fazla olduğu herhalde söylenebilir. Böyle bakıldığında, Türkiye 19. yüzyılın başından beridir yaşadığı genel modernleşme süreci içinde hukukî mevzuatını da modernleştirmiş, batılılaştırmıştır. Ancak, ne var ki, bu mevzuat modernleşmesine rağmen Türkiye hukuk devletine evrilme yolunda ciddi bir mesafe alamamıştır. Tek parti dönemi, abartılı iddiaların tersine, özellikle hukuk pratiği bakımından, eğer bir geriye gidiş değilse, bir duraklama devresi olmuştur. Çok parti döneminde de, mevzî ve kısmî ilerlemeler olmakla beraber, hukukun hakimiyeti, hiçbir zaman, ideal olmasa bile tatminkâr ölçüler içinde dahi tesis edilememiştir. 28 Şubat süreci, bu süreçteki bir çok yargı kararı ve nihayet Anayasa Mahkemesi'nin FP'yi kapatma kararı, hukukun hakimiyetini neredeyse unutmamız gerektiğini düşündürmektedir insana.

Hukukun hakimiyetinin tesis edilememesinin faturasını mevzuata ve mevzuatı yenileme yetkisine teorik olarak sahip TBMM'ye ve siyasilere çıkarmak hem ikna edici olmaktan hem de dürüstlükten uzak bir tavidir. Asıl sebep yargıyı da içten -kafadan- etkileyen ve dıştan kuşatma altına alan otoriteryen devlet felsefesi, bürokratik tahakküm zihniyeti ve bunların yansımalarıdır. Aslında bu konu kendi başına ciltlerce çalışmayı ve yıllarca üzerinde durulmayı hak eden bir konudur. Umuyorum ki birileri bununla meşgul olacaktır. Burada, sadece, satır başlarıyla, ana problem alanlarına temas etme şansım var.

İlk önce altını çizmek istediğim nokta, yargının bir devlet fonksiyonu olarak görülmesinin yanlışlığıdır. Bu anlayışa göre yargı mekanizması devletin bir parçasıdır -devletin yargı-cı söylemi-. Bu çok sakat ve son derece tehlikeli bir yaklaşımdır. Çünkü devleti yargının önüne koymakta ve adalet mekanizmasını devletin aracı, aleti, hizmetkârı haline getirmektedir. Bizdeki yargının, özellikle yüksek yargının amacının tersine hizmet eder hale gelmesinin temel felsefî sebebi budur. Halbuki, tersi doğrudur. Devlet, yani bir memurlar ve kurumlar

topluluğu olan en geniş beşerî organizasyon, yargının hizmetinde olmak zorundadır. Çünkü yargının görevi adalet dağıtmaktır ve bu görevi ona veren güç toplumdur.

Yargının gerçekleştireceği adalet ise toplumun adaletidir. Daha doğrudan söylersek, yargının görevi toplum adına ve toplumun anladığı şekilde adalet dağıtmaktır. Dağıtılan, gerçekleştirilen adalet devletin değil, toplumun adaletidir; devletin adaleti terimi demokrasilerde bir çelişki, anti-demokratik rejimlerde ise otoriteriyenizmin sonucu, işareti ve yansımasıdır.

Yargının devletin bir parçası, yargıçların ise devlet memuru gibi görülmesinin belki de en önemli sebeplerinden biri, ülkemiz pratiğinde, yargı mekanizmasının formel devlet yapısı içinde konumlandırılmış olmasıdır. Yargıçların özlük işlerini –maaş, kadro, terfi, çalışma şartları vs.- düzenlemek için bir yöntem bulmak gerekmektedir ve yargıyı formel olarak devlet adı verilen geniş çatının altına almak bu yöntemlerden biridir; ama bu yöntem hiçbir şekilde tek, yegâne, hatta bir çok durumda, en iyi yöntem değildir. Ne yazık ki, hem bu formel yapılanmanın, hem de başka faktörlerin etkisiyle yargıçlar kendilerini diğer devlet memurlarından farksız görmekte ve bürokratik hiyerarşik yapının organik bir parçası gibi algılamaktadır. Cumhuriyet yargıcı –savcısı- , meşrutiyet yargıcı –savcısı- vs. gibi saçma sapan, komik ayrımlar ve yargıçlara hiyerarşide talimat anlamına gelen telkinler yağdırılması normal karşılanmaktadır. Memur zihniyeti günlük, sıradan alanlar ve konularda değilse bile hak ve özgürlüklere tekabül eden mevzularda yargıçların ölümcül hatalar yapmalarına sebep olmaktadır. Bu yüzden yargı toplumsal adaletin değil, devlet adaletinin, yani egemen memurlar topluluğunun adalet kavrayışının gitgide itibardan düşen bir aracı haline gelmektedir.

İkinci nokta, yargıçların hukuk mevzuatına kafayı takmalarının hukuk devleti önünde engel olmasıdır. Mevzuat bazen ideolojik önyargılara dayalı kararların gerekçesi olurken, bazen de peşin hükümlü ve mesnetsiz kararların kılıfı olarak istihdam edilmektedir. Birbirinin neredeyse aynısı davalarda taban tabana farklı kararlar çıkması gerçekte mevzuatın değil asıl

zihniyetin belirleyici olduğunu göstermektedir. Yarı politik – yarı hukukî metinlere, yani Anayasaya, Siyasi Partiler Kanunu'na ve kısmen Türk Ceza Kanunu'na yerleştirilen özgürlük kısıtlayıcı maddeleri ve bunların hukuk mevzuatının diğer parçalarındaki sandığımızdan yaygın olan yansımalarını –zor olmakla birlikte- bir tarafa bırakırsak, Türkiye'nin hukuk sistemi hayli modernidir. Bu çerçevede yargı sistemimiz bazı konularda nispeten başarılı da çalışmaktadır. Hatta şu da söylenebilir: Özel hukuk alanındaki yargı tatbikatı bozuklukları çoğu zaman teknik mali sebeplerden ve sorunlardan kaynaklanmaktadır. Lâkin, konu devlet felsefesiyle, birey-devlet ilişkisiyle, demokratik hak ve özgürlüklerle ilgili alanlara kayınca yargı sistemimiz şaşmaktadır. Bizde, yüksek yargıda, mesela Anayasa Mahkemesi içtihadında, bireyin değil devletin doğal hakları korunmakta, idarî yargıda idarenin mağdur ettiği vatandaşlar değil devletin ajan ve daireleri himaye edilmekte, adli yargıda da çok defa devlet topluma karşı korunmaktadır. Bunun mevzuatın sonucu olduğu iddiasını yargı organlarının istisnai de olsa tersine kararlarının bulunması olgusu yalanlamaktadır. Sorunun özü yargıç menta-litesindedir. Diğer bir deyişle yargıçlar arasın-da devletçi felsefenin yaygın ve baskın olmasındadır. Böyle bir yargı kadrosu, korkarım, bugün sözüm ona demokrat ve hukuk devleti olan bir sisteme hukukun temel ilkelerini ihlâl ederek hizmet etmekte beis görmediği gibi, yarın bir gün de mesela otoriter bir yönetime, bir diktatörlüğe de aynı şevk ve heyecanla sadakat ve hizmet sunmakta cimri davranmayacaktır. Nitekim davranmamıştır da. Hepimiz biliyoruz, bu ülkede Anayasa Mahkemesi üyeleri bir askerî diktatöre hizmetlerinde olduklarını büyük bir huşû ve saygı içinde bizat iletmiştir.

Bir demokratik ülkede hukukun olması demek, adına hukuk denilen yazılı metinlerin (pozitif hukukun) olması; hukukun işlemesi demek, adına mahkeme denilen odaların ve adliye denilen binaların bulunması; hukukun hakimiyeti demek hukukçuların hakimiyetinin tesis edilmesi demek değildir. Hukukun hakimiyeti ülkede evrensel standartlara uygun hukukun mevcudiyeti, bu hukukun uygulamacıları-

nın hukuk denen şeyin ne olduğunun farkında olması, toplum adına hukuku uygulayıp adalet dağıtması ve topluma hizmet etmesidir. Bir ülkede hukukçular bağımsız ve tarafsız değilse, her türlü baskı, telkin ve talimata hayır diyecek tavır, hassasiyet ve özgüvenden mahrumsa orada demokrasi de, hukukun hakimiyeti de yoktur. Hukuk demek adalet demektir; hak ve özgürlük demektir. I. Kant, hukukun görevinin bireylerin özgürlüğünü birbirleriyle uyumlu-laştırmak olduğunu asırlar önce söylemiştir. Hukukçuya düşen, yasa adı verilen metinleri özgürlükleri daraltacak değil genişletecek şekilde yorumlamaktır. Mevzuatın hukukçuya hareket alanı bırakmadığı yolundaki savunmayı daha önce belirttiğim gibi aynı konularda farklı farklı yargı kararlarının olması yalanlamaktadır. Batı hukuk ve özgürlük tarihleri idarenin talep ve baskılarına rağmen hak ve özgürlük alanlarını genişleten, yol açıcı, reform niteliğinde yargı kararlarıyla doludur. Var mı bizim tarihimizde böyle örnekler? Bizde yüksek yargı organları sorunları çözüyor mu, yoksa içinden çıkılmaz bir hale mi getiriyor? Allah aşkına, şu kangren haline gelen, akıl ve mantık dışı başörtüsü sorununa bakın. Anayasa Mahkemesi kararlarıyla bu sorunun çözümüne mi katkıda bulundu, yoksa ağırlaşmasına mı?

Ayrıca, zaman zaman kendisini yasamaya muadil ve hatta onun üstünde gören yüksek yargının, siyasilere yargı bağımsızlığı adına efelenirken, yargı sistemine yapılan bürokratik müdahalelere karşı suspus olması da dikkatten kaçmamaktadır. Daha özgürlükçü ve ülkeyi demokratikleştirici anayasa-yasa değişikliklerinin önüne geçen iradenin ve kurumsal yapılanmanın ne olduğunu yüksek yargı mensupları bilmiyor desek, kimse inanmaz. İlâveten, yüksek yargının kendisinin de bazen yasamaya müdahale ettiğini cümle âlem bilmektedir. Meşhur TCK 312/2'nin değiştirilmemesi için, bir bürokratik irade adına siyasilere, hatta bizzat başbakana zılgıt çeken, bir yüksek yargı mensubuydu. Daha birkaç ay önce siyasî partilerin kapatılmasının zorlaştırılmamasını isteyen de mevcut Anayasa Mahkemesi başkanıydı. Değil miydi yoksa?

FP kararı, hukukun hakimiyetinin bir mevzuat değil, mentalite sorunu olduğunu bir kere

daha kanıtlamıştır. Yanılmayı çok isterim ama, yanılmadığıma çok eminim. Yarın bir gün kararın gerekçesi açıklandığında hep birlikte göreceğiz. Muhtemelen kapatma kararına muhalefet edenler ciddi hukuki argümanlar ve demokratik gerekçeler ileri sürerken, kapatma kararı alanlar bildiğimiz siyasî sloganları, eskimiş klişeleri, çoktan geçersizleşmiş ve çürütülmüş söz ve savunmaları tekrarlayacaktır. Ve bu durum zihniyet sorununun ne kadar ağır ve vahim olduğunu bir kere daha gösterecektir.

FP kararı gerçekten dökülmektedir. Hukukçular bu kararı herhalde enine boyuna inceleyecektir, ama hukukçu olmayanların bile gözüne batacak kadar kaba yanlışlıklar olduğu gözden kaçmamaktadır. Ne yazık ki, gitgide yaygınlaşan gerekçesiz karar açıklama ve gerekçesi bilinmeyen kararları acelecelekle yürürlüğe koyma yanlışı tekrarlanmıştır. Mahkemenin hukukun dışına çıkan ve hukukçuya yakışmayan sonuçsalcı hesaplamalara girdiği de anlaşılmaktadır. Kapatılmayı hakedecek ölçüde laiklik aleyhtarı faaliyetlere odak olduğu tespit edilen bir partiden yalnızca iki milletvekilinin meclis üyeliğinin düşürülmesi ve böylece erken seçim veya ara seçim ihtimalinin bertaraf edilmesi, kararın piyasaların etkilenmemesi için Cuma günü mesai saati sonunda açıklanması hep hukuku zedeleyen ve kararın itibarını azaltan siyasî hesaplamalardır. Odak olma meselesi hiç inandırıcı değildir. Nasıl olmaktadır da iki-üç kişinin iki-üç söz ve eylemiyle bir parti odak haline gelmektedir? Anayasa Mahkemesi hangi hukuk felsefesini izleyerek siyasilerin hangi davranışının “suç” olup olmadığını belirlemede kendini yetkili ve tek söz sahibi merci olarak görmektedir? Sonra mahkeme mesela “suç” ile “kabahat”, “suç” ile “siyasi hata” arasındaki ayırımı yapacak incelekte midir? Mahkeme madem ki mevzuatın elini kolunu bağladığı bir ortamda hareket etmektedir, öyleyse neden cümle âlemin bildiği FP'nin RP'nin devamı olduğu tespitinden kaçınılmaktadır? Yoksa buradan kapatma kararı veremeyeceği için mi? Veya AİHM'nin RP kararını geri çevirdiğini ve bu durumda devamdan bir karar alması halinde komik duruma düşeceğini ve AİHM nezdinde itibarı iyice geri-

lemiş bir mahkeme haline geleceğini bildiği için mi?

Bir diğer tuhaflık Anayasa Mahkemesi'nin Türkiye'nin imza koyduğu uluslararası hukuk metinlerini ve özellikle AB'nin ilgili mevzuatını görmezden gelmeye ve tanımamaya ısrarla devam etmesidir. AB'nin gerek genel kriterlere gerekse partilerle ilgili ölçütlerine göre, şiddet teşviki yapmayan, şiddete bulaşmayan partilerin serbest olması gerekmektedir. Hatta, bu çerçevede, rejim aleyhtarı partiler bile serbest olmalıdır denmektedir. Türkiye bu uluslararası ilkeleri-kuralları kabul etmedi mi? Ettiye niye yargı bunu dikkate almıyor?

Buraya kadar söylediklerim Türkiye'nin hukuk devleti olamamasının en önemli sebeplerinden birinin yargıçların zihniyeti olduğu konusunda yeterince fikir vermiş olmalıdır. Ama bu konuda söylenebilecekler bundan ibaret değildir. Bunun neden böyle olduğu, yani mevcut yargıç zihniyetinin nasıl doğduğu, yerleştiği, hangi unsurlarla beslendiği ve ne gibi yollarla giderilebileceği üzerine de kafa yorulmalıdır. Bu doğrultuda ilk yapılması gereken şey yargıçların meslekî faaliyetleriyle ilgili kişisel sorumluluklarının artırılması ve çeşitli şekillerde tezahür eden yargı kararlarının eleştirilmesini engelleyen zırhın kaldırılmasıdır. Yapılmaması gereken, yapılamayacak şey, kişilere ve kurumlara sövmek, hakaret etmektir, ama çalışma biçimlerini, icraatlarını eleştirmemek, değerlendirmemek, kişi ve kurumların gelişmesinin, kendini yenilemesinin önüne set çekecektir. Bu çerçevede yargı kararları ve yargı organları enine boyuna incelenmeli, tenkit edilmelidir. Ama şimdi yapılmak istenen, "Yüce mahkemeyi eleştirmeyelim, yıpratmayalım", "yargıya saygı gösterelim" gibi sözlerle Anayasa Mahkemesi'nin bu tartışmalı kararını yanlış ve hatalarla dolu olsa bile irdelemekten kurtarmaktır. Bu, ne mahkemenin ne de Türkiye'nin hayrınadır. Türkiye'nin Anayasa Mahkemesi'ne, ona değilse bile anayasa yargısına ihtiyacı vardır ve tam da bu ihtiyaçtan dolayı mahkeme kararları ve özellikle son karar didik didik incelenmelidir. Ne yazık ki ülkemizin hukuk eğitimi sicili bu bakımdan hiç iyi değildir. Bu işi asıl yapması gereken hukuk fakülteleri suskundur. Merak ediyorum,

acaba hukuk fakülteleri Yassıada mahkemelelerini "case" olarak ele alıyor mu? Aldı mı? Sanmıyorum. Hukuk fakülteleri bunu yapmadığı gibi bireysel ve kurumsal olarak yapmaya kalın sivil toplum unsurları da baskı altına alınmaktadır. Aynı şey FP kararında tekrarlanmamalıdır.

Yüksek yargı organlarından başlayarak hukukçuların vasıflarının geliştirilmesi için de tedbir alınmalıdır. Özellikle yüksek yargıda görev alanların üstün vasıflı, gerçek bir hukuk eğitimi almış, sağlam karakterli kişiler olmasına dikkat edilmelidir. Kilit yerlerde görev yapacak yargı mensuplarına yurt dışında staj ve eğitim imkânı sağlanmalıdır. Eğitim ordusundan, savaş ordusundan, bürokrat ordusundan pek çok kişi yurtdışına gidiyor, hukuk ordusu için bu niçin yapılmıyor? Dil bilmeseler bile yargıçlar belirli sürelerle yurtdışına gönderilmeli, demokratik ülkelerdeki adalet mekanizmalarının işleyişini gözlemeleri, oraların havalarını teneffüs etmeleri, yabancı yargıçlarla meslekî ve kişisel dostluk ilişkileri geliştirmeleri sağlanmalıdır. Ülkenin kaynakları yetersizse, başka hiç kimsenin değil, sadece ve sadece yargıçların yurtdışına staj ve görgü, bilgi artırma gezilerine götürülmeleri gereklidir.

III- Anayasa Mahkemesi'nin laiklik ve demokrasi bilgisi eksik ve yanlış.

Anayasa Mahkemesi Fazilet Partisi'ni laiklik karşıtı faaliyetlerin odağı olmaktan kapattı ve iki milletvekilinin ve onlarla birlikte toplam beş partilinin faaliyetlerini odaklaşmanın ispatı olarak aldı. Belirtmek hüznün verici, ama bir görev: Bu tespiti katılmak mümkün değildir. Bu tesbit tekrar göstermektedir ki Anayasa Mahkemesi'nin laiklik ve demokrasi bilgisi hem eksiktir hem de yanlıştır. Çok söylendi, ne yazık ki bir türlü anlatılmadı. Bir kere daha yazmanın sıkıntısına bunu yapmayı bir görev olarak görmek suretiyle katlanarak yeniden yazacağım.

Anayasa Mahkemesi laikliği evrensel ölçülere göre anlayacağı ve ülkemizde laikliğin önünü açacak içtihatlar geliştireceği yerde, kerameti kendinden menkul bürokratik laiklik tanımına harfî harfine teslim olduğunu RP kararıyla göstermiş, FP kararıyla perçinlemiştir.

Anayasa Mahkemesi'ne göre laiklik din işle-riyle dünya işlerinin birbirinden ayrılmasıdır. Bu formül belki ateist bir diktatörlüğün felse-fesini yansıtabilir, ancak demokratik bir siste-me ve demokratik laikliğe temel teşkil edemez. Neresinden başlayarak düzeltmem gerekir, bil-miyorum: Bir defa, her dinin, fakat özellikle kitaplı dinlerin bu dünya ile ilgili görüş, bek-lenti ve tasavvurları vardır. Bunların bir kısmı bireyleri, bir kısmı birey topluluklarını ilgilendirir. Böyle olmayan bir din olamaz. O yüzden, bırakın kitaplı, monoteist dinleri, Uzak Do-ğu'nun panteist dinleri bile inanan bireylerin ve birey topluluklarının (cemaatlerin) yaşayı-şında dünyaya yansır. Eğer laiklik bir temel il-ke ise ve anlamı mahkemenin iddia ettiği gibi din ve dünya işlerinin birbirinden ayrılması ise, tam laikliğe ulaşmak için herhalde din(ler)i yok etmek gerekir.

Tabîî tarihin çeşitli devirlerinde din(ler)i yoketmeye yönelik teşebbüsler ortaya çıkmamış değildir. Bunu kapsamlı bir projeye dönüştüren ve hayata aktarmaya çalışan en iyi iki örnek, galiba, büyük Sovyetler Birliği ve ufak Arnavutluk'tur. Bu ülkeler, Anayasa Mahkemesi'nin tanımına uyacak şekilde tam laik olmaya çalıştı, ama başaramadı. Çünkü, böyle bir pro-jenin arkasına hangi gücü koyarsanız koyun, başarılı olma kabiliyeti yoktur. Laiklik, din iş-leri ile dünya işlerinin birbirinden ayrılması değildir. Din işleri ile dünya işlerinin tam olarak ayrılabilceğini zannedenler, bireysel olarak, gitgide, bilinen dinlerden uzaklaşıp bu kavrayışı din haline getirirler, teşkilâtli ve kamu gücüne sahip iseler, toplumun dindar kesimlerine eziyet eder ve toplumsal barışı tahrip ederler. Hepimiz şahit olmuyor muyuz buna?

Din işi nedir, dünya işi nedir? Ve bunlar birbirinden nasıl ayrılır? Kesin ve açık olarak cevaplanması zor sorulardır bunlar. Dinler insan hayatını etkiler ve bu değişik şekillerde olur. En yaygını, dine dayanan ahlâkî kodların toplumlarda yaygın biçimde benimsenmesidir. Bu kodlar bireyin diğer insanlarla münasebetini, aile hayatını, çocuklarına tavrını, arkadaşlarıyla ilişkisini, meslekî faaliyetini, siyasete bakışını şu veya bu ölçüde etkileyebilir, yönlendirebilir. Nasıl ve ne kadar etkilendiklerini tam olarak tespit etmek imkânı, çoğu zaman,

bırakın başkalarını, bireylerin kendileri için bile yoktur. Sosyalleşme süreci içinde ahlâk ve davranış kodları yeni nesillere aktarılır. O yüzden, Tanrı rolüne soyunarak insanları yeniden yaratıp çevreyi bambaşka bir şekilde yeni baş-tan dizayn etmedikçe bunu önleme imkânı yoktur.

Din işleriyle dünya işlerinin niçin öyle kesin olarak ayrılamayacağını ve ayırma teşebbüsünün niye trajikomik sonuçlar vereceğini kimi karikatürize edilmiş bazı örneklerle göstermeye çalışacağım: Diyelim ki bir bakkal işletiyorsunuz. Her sabah altıda besmele çekerek dükkânınızı açıyorsunuz. Kasanızın yanında bir besmele ve bir başka köşede karınca duası var. Şimdi bunlar laikliğe aykırı ve siz laikliğe ters düşen bir vatandaş mısınız? Dindar kimseler kapı ağzında bulduğunda önce geçiş hakkını sağdakine verdiği, erkekler çişini ayakta yapmadığı, suyunu oturarak içtiği için laiklik ihlâl mi edilmektedir? Laiklik din işleriyle dünya işlerinin ayrılması ise, tam laikliğe ulaşmak için bu saydığım davranış biçimlerine yasaklama mı getireceğiz? Dindar bir insansınız, evlendiniz, düğün yaptınız, gerdeğe gireceksiniz, namaz kılıp dua okudunuz. Ne oldu, laiklik gitti mi elden?

Laiklik din işleriyle dünya işlerinin birbirinden ayrılması ise ibadet nedir? Din işi mi? Yoksa dünya işi mi? Dînî bir şey olan camiler niye her tarafta boy gösteriyor? Caminin minare inşaatını yapan usta dînî bir iş mi yapıyor, dünyevî bir iş mi? Evlenmek din işi midir, dünya işi midir? Dînî nikâh kıydırdınız, dünyevî işe dini bulaştırıp cumhuriyetin laikliğine zarar mı verdiniz? Diyelim ki içkinin haram olduğuna inanıyorsunuz ve içki içmiyorsunuz. Laiklik yıpranır mı? Askerlere topluca yemek duası ettiriliyor. Bu, kışlaları irticaî kalkışma alanlarına mı çeviriyor?

Tabîî, hep müslümanlar açısından düşünmek zorunda değiliz. Diyelim ki hıristiyan-sınız. Yemekten önce dua ediyorsunuz. Üstelik bunu çok kimsenin bir arada yemek yediği yerde yapıyorsunuz. Din işleriyle dünya işi karıştı mı? Yahudisiniz. THY ile Viyana'ya, müzik festivaline, uçacaksınız. Yemeyeceğiniz şeyleri bildiren veya özel bir diyet talep eden talimatınızı seyahat acentanız aracılığıyla, üstelik

bir kamu işletmesi olan THY'ye iletiyorsunuz. Bu davranışla laikliğe karşı mı çıkmış oluyorsunuz?

Bu örnekler laikliği din ile dünya işlerinin birbirinden ayırma olarak tanımlamanın saçmalığını göstermeye kâfi. Bu tanım sadece saçma değil, aynı zamanda totaliter bir sistemin yolunu döşemeye yatkın. Bu tanımın ardında yatan felsefe dünyevî alanı devletin alanıyla aynı zannetmekte ve bu alanı dini yok edecek kadar geniş tutmaktadır. Aynı felsefenin bir diğer boyutu devletin sosyal düzeninden bahsetmekte ve bu düzenin korunmasını da devletin görevi olarak almaktadır. Bu totaliter bir kavrayıştır ve en kaçınılmaz sonucu baskıcı devlettir. Devlet siyasî ve hukukî bir organdır sadece. Türkiye bu kerameti kendinden menkul bürokratik laiklik tanımından vazgeçmedikçe toplumsal barışın aracı olan laikliğe hasret kalacaktır.

Fazla dikkat edilmeyen bir iki noktaya daha işaret etmek istiyorum. Laikliğin din ile dünya işlerinin birbirinden ayrılması olduğunu söyleyen tanım, aslında bir anlamda dine ve dolayısıyla dindar kitlelere karşı yapılan bir savaş çağrısıdır. Dinlerle muhatap olmak çok hassas bir konudur. Dine savaş açan yaklaşımlar eninde sonunda kendileri bir çeşit dine dönüşmekte ve savaş biri adı konulup ilân edilen, diğeri adı konulup ilân edilmeyen iki din arasındaki savaş haline gelmektedir. Bunun, daha önce de işaret ettiğim üzere, Sovyetler Birliği, Arnavutluk gibi yerlerde sistemik örnekleri yaşanmıştır. Türkiye'de de bir anlamda olan budur. Türkiye sistemik bakımdan bu konuda bir çözüm sağlayamamakta ve sorun resmî propaganda ve manipülasyon yüzünden toplum katlarında da gitgide yaygınlaşmaktadır.

Deepak Lal'ın dediği gibi, dinler her toplumun kültürünün ana kısmıdır ve öylesine yaygın ve etkindir ki dine karşı olanlar bile hem günlük yaşayışlarında hem de düşünce biçimlerinde, farkında olmasalar bile ondan etkilenirler. Niye ve nasıl mı? Bakın şöyle: Dinler genelde şu mantığa dayanır: İnsanlar bir zamanlar mesut, bahtiyar ve günahsız yaşarlarken, bir şekilde bir ilk günah işlemişler ve günahkâr olmuşlardır. Günahkâr insanlar sonra bir imtihan dünyasına gönderilmiştir. Bu dün-

yadaki davranışlarına göre cezalandırılacak veya ödüllendirileceklerdir. Dinin emirlerine uygun yaşarlarsa, mükâfat olarak cennete gidecek, yani her türlü yokluk, kötülük ve sıkıntılardan kurtulacaklardır. Tersini yaparlarsa cehennemde cezalandırılacaklardır. Marksizm bu metafizik kavrayışı güya bilim, akıl, nesnellik adına reddetmiştir. Daha doğrusu reddettiğini zannetmiştir, çünkü aslında kendisi de bir çeşit dine dönüşmüştür. Marksizme göre bir zamanlar insanlar cennette, yani özel mülkiyetin ve sınıf farklılaşmasının olmadığı ilkel komünal toplumda yaşamaktaydı. Sonra ilk günah işlendi, yani özel mülkiyet icadedildi. Böylece insanlar günahkâr oldu, toplum cehennemde, yani sömürünün ve tahakküm ilişkilerinin egemen olduğu bir yapılanmaya dönüştü. Devrimcilerin (clergy) öncülüğünde yürütülecek sıkı bir mücadele (ibadet ve iyi hayat-nefsi kontrol) ile ilk günah (özel mülkiyet) ortadan kaldırılacak ve yönetimsiz, sınıfsız, özel mülkiyetsiz, herkesin yeteneğine göre verip, ihtiyacına göre aldığı (mutlak sosyal adalet) komünist toplum (cennet) kurulacaktır. Tabii bir dine dönüşen Marksizm diğer dinlerle, Batıda Katoliklikle, Doğuda İslam ile müthiş bir çatışmaya girmiştir; Ortodoks Hıristiyanlık ise özel konumundan ve tarihinden dolayı, hemen Marksizme teslim olmuştur. Sovyet modelinde Marksizm kendi dinî ritüellerini de yaratmıştır. Peygamberi (Marx), kutsal kitabı (Kapital), ibadetleri (tören ve geçitler), dinî bir söylemi (Sovyet Komünist Partisi'nin resmî ideolojisi) ve Marksizmin müminlerine verilen bir adı (yoldaş) bile olmuştur.

Türkiye'de de ilginç bir durumla karşı karşıyayız. Kemalizmin her yorumu değilse bile, baskın olan yorumu bir çeşit din haline gelme sürecinde ilerlemektedir. Bu yorumun mensupları İslam dinine ve müminlerine karşı son derece saldırgan ve küstahtır. Dini aşağılamaları ve dindarlara karşı hakarete varan ifadeler sarfetmeleri sıradan bir davranış haline gelmiştir. Oysa, kendi düşünce sistematiği bir asrı saadeti canlandırma ve saf bir İslamı egemen kılma peşinde koşan İslamcılarının mantık ve düşünce sistematiğiyle çakışmaktadır. Bu Kemalistler de Türkiye'nin bir altın çağ (asrı saadet) yaşadığına kanidir. Bu, toplumun tam

bir ahenk içinde bulunduğu ve neredeyse herkesin mutlu, ülkenin sorunsuz olduğu bir çağdır (tek parti dönemi). Sonra ilk günah ortaya çıkmıştır (DP ve çok partili hayat). Ardından altın çağ kaybedilmiştir (karşı devrim). Bu çağı tekrar yakalamak için karşı devrime (liberal demokrasiye) karşı savaşılmalı ve ulusal bağımsızlığı (dünyadan tam tecrit), ekonomik olarak kendi kendine yeterliği (kapalı otarşik ekonomi) ve ehliyetlilerin (bürokratların-memurların) yönetimini esas alan bir Türkiye kurulmalıdır... Görüldüğü gibi Kemalizmin bu türü açık savaş açtığı İslamcı hareketlerin zembereğini ödünç almakta ve İslamcılarının mistik, mekanik modelini tekrar ve kendisi için üretmektedir.

Anayasa Mahkemesi'nin laiklik tanımının laiklikle ilgisinin olmadığı ortadadır. "Bizim laikliğimiz bizimdir, yereldir" şeklinde kaçak güreşmenin de bir faydası yoktur. Zira, laiklik eğer evrensel bir ilkeyse Türkiye'deki tatbikatının diğer ülkelerdeki tatbikatlarla önemli ölçüde çakışması, başka bir deyişle farklılıkların ortaklıklardan az olması gereklidir. Bu olmu-yorsa ya Türkiye'de laiklik adı verilen şey gerçekten laiklik değildir ya da diğer demokratik ülkelerdeki laiklik gerçek laiklik olmaktan uzaktır...

Bir panelde Şerif Mardin'in "Türk Anayasa Mahkemesi'nin demokrasi bilgisi, ne yazık ki sıfırdır" dediğine şahit olmuştum. Bu tespit doğru ise, bunun en önemli sebeplerinden birinin mahkemenin laikliği yanlış kavraması olduğu kanaatindeyim. Bu yanlış kavrayış, mahkemeyi hem evrensel hukuk nosyonundan uzaklaştırmakta hem de amacının tersine hizmet eder hale getirmektedir. Liberal Düşünce Topluluğu'nun yürüttüğü bir proje çerçevesinde Alman ve Amerikan Anayasa Mahkemeleri'nin kararlarından bazılarını bizdeki hukuk tatbikatına ışık tutabileceği düşüncesiyle derliyoruz. Buna benzer bir şeyi Almanya ve ABD'deki sivil toplum kuruluşları yapabilir mi? Yapmalarının bir anlamı olur mu? Yani Türkiye'nin Anayasa Mahkemesi'nin bazı kararları evrensel anayasa yargısı hukukuna katkıda bulunabileceği fikriyle derlenebilir mi, böyle bir derleme demokratik ülkelere yol gösterme fonksiyonuna sahip olabilir mi?

Anayasa Mahkemesi ayağına gelen altın fırsatları cömertçe israf etmektedir. Hem kendi itibarını yükseltecek hem de ülkemizin ne olduğu belirsiz siyasî sistemini demokratikleştirmeye katkıda bulunacak içtihatlar geliştirecek yerde, tersini yapmaktadır. Mahkemenin laiklik ve demokrasi bilgisi eksik ve yanıltır. Bu, ülkemizde sadece mahkeme üyelerine ve mahkemeye mahsus bir durum değildir, çok yaygındır. Ama yine de insan bir yüksek mahkemenin beklenene sıradan kararlar ve gerekçeler yerine feraset, sağduyu, bilgelik, hukuk kokan kararlar beklemektedir.

IV- Türkiye'de laikliği korumanın en iyi yolu önce onu kurmaktır. Türkiye evrensel anlamda laik değildir, dolayısıyla laik kalamaz. Türkiye laikleştirilmelidir.

"Türkiye laiktir, laik kalacaktır!" sloganı kulağa hoş geliyor, ama boşuna ve boşluğa söyleniyor. Keşke öyle olsaydı. Ne yazık ki Türkiye evrensel ölçütlere uygun şekilde laik değildir ve bu haliyle kaldıkça laik olamayacaktır. Ülkede korunması gereken bir laiklik yoktur. Hangi açıdan yaklaşırsak yaklaşalım, demokratik standartlara uygun laikliğin mevcut olmadığı rahatlıkla söylenebilir. Mevcut olmayan bir şey ise zaten korunamaz. Gerçi laiklik bizdeki bürokratik zihniyetin zannettiği gibi bir defada kurulacak ve sonsuza kadar sorun çıkarmadan yaşayacak bir mekanizma değildir; sancılı ve devamlı sorunlarla karşılaşacak bir süreçtir. Ama bizim sıkıntımız laikliğin esasının, özünün mevcut olmamasıdır.

"Laiklik din işleri ile dünya işlerinin birbirinden ayrılmasıdır" sözünün bir laiklik tanımı değil, totaliter bir modelin şiarı ve modeli olabileceğini söyledim. Öyleyse laiklik nedir? Bunu da defalarca gerek ben, gerekse başkaları yazdı, çizdi. Konu artık neredeyse baygınlık verici. Ama liberal entelektüellerin tek "silahı" yazmak ve konuşmak olduğundan bir kere daha özetle tekrar etmekte yarar var.

"Laikliği din ve devlet işlerinin birbirinden ayrılması" olarak gören tanım, ihtiyatlı olmak şartıyla, bir öncekinden daha doğrudur. Devlet işlerini diğer tanımdaki dünya işlerinin tama-

mını kapsayacak kadar genişletmediğimiz takdirde bu tanımdan yararlanmak imkânı var. Lâkin, bu da bir tanım olmaktan ziyade laikliğin bir sonucu. Yani hareket noktası olarak alınamaz, en azından tek başına alınamaz. O yüzden şu tanım daha doğru ve kapsayıcıdır: Laiklik, devletin, vatandaşlarının dînî tercihleri ve yaşayışları karşısında genel olarak negatif veya pozitif bir tavır takınmamasıdır. Bir ülkenin laik olması için devlet dînî kesimler karşısında ya nötr kalmalıdır ya da kesimlere karşı pozitif bir tavır takındığında eşitliğe dikkat etmeli ve tavrını şu veya bu istikamette ayrımcılığa dönüştürmemelidir.

Tabii burada açıklığa kavuşturulması gereken noktalar veya bu tanımın iyi ifade edilmeye ihtiyaç duyan uzantı ve yansımaları vardır. Devlet, bir insan gibi bir varlık değildir. Devlet bir şey yapıyor dediğimizde esasta olan şey devlet memurlarının bir şeyi yapmasıdır. Memurlar insandır, insanlar ise ister dînî ister lâdînî olsun hal ve tavırlarını etkileyen değerler ve değer sistemleriyle bilinçlice veya bilinçsizce donanmış varlıklardır. Memurların tam tarafsızlığı demek değerlerden tamamiyle arındırılmaları demektir ki, bu ne mümkündür -yani insanları robotlaştıramayız- ne de gereklidir -yani laik sistemleri değer taşıyıcı insanlarla kurmanın mümkün olduğu tecrübeyle ispatlanmıştır-.

Devletin tarafsızlığının esası, kuralların tarafsızlığıdır, memurlarının inanç ve değerlerinden arındırılması değildir. Memurlar da, tabii ki, kuralları uygulamada tarafsız olmalıdır, ama öncelik ilkindedir, kurallar tarafsız olmadan memurlar tarafsız olamaz. Laikliğin gerektirdiği tarafsızlık bu şekilde bir tarafsızlıktır. Bunun anlaşılmasında trajikomik hatalar ve vahim sonuçlar doğurmaktadır.

Biraz daha somuta inelim ve yine örneklere gidelim. Laik devlet tarafsız devletse, laikliğin olması için devletin genel olarak yürütmekle mükellef olduğu kuralların ve bu kuralların özel olarak uygulanmasıyla görevli memurların tarafsız olma yükümlülüğü vardır. Laikliğin mevcudiyeti için kuralların uygulanmasıyla ilgili olmayan vatandaşların tarafsız olma gibi bir mecburiyeti yoktur. Keza kamu hizmetinden yararlanan vatandaşlardan da tarafsız ol-

ması beklenemez. Bu açıdan bakıldığında, mesela, üniversite öğrencisinin tarafsız olmak bir ödevi söz konusu olamaz. O ne bireylerin hayatını etkileyecek kurallar koyma gücüne ve yetkisine sahiptir, ne de bu tür kuralları uygulamakla vazifelidir. Dolayısıyla öğrencinin başı örtülü olarak üniversiteye girmesi laikliğe aykırı değildir. Ne de başı açık girmesi laikliğe destek veya laikliğe uygun bir davranış olarak değerlendirilebilir. Kısaca, öğrencinin başını örtmesinin veya açmasının laiklikle uzaktan yakından bir ilişkisi yoktur. Ancak, kamu otoritesi kullanan üniversite yöneticilerinin başörtüsüyle ilgili olarak öğrenciye herhangi bir mecburiyet getirmesi laiklikle alâkalıdır ve rengi ne olursa böyle bir tavır laikliği ihlâl anlamına gelir. Üniversite yöneticisinin öğrenciyi başını açmaya zorlaması da başını örtmeye zorlaması da laikliğe aykırıdır. Sonuç olarak, başörtülü öğrencilerin başörtülerinden, yani dînî bir davranışlarından dolayı üniversiteye alınmaması laikliğe terstir, laikliğin ihlalidir.

Başörtüsü sorunu, anlamlı biçimde, ancak ve ancak kamu çalışanları açısından tartışılabilir. Yani kadın memurların çalışırken başlarını örtmesinin laik sistem ile bağdaşıp bağdaşmadığı sorulabilir. Bunun da sebebi, memurların maaşlarının vatandaşların vergisiyle ödenmesi ve her derecede memurun, tabii özellikle üst kademedekilerin, kendilerine vatandaşlarca verilen (emanet edilen) bir kamu otoritesini kullanıyor olmasıdır. Memurların kılık ve kıyafetleri gerçekten bu memurlar eliyle hizmet alan vatandaşlarda bir endişe uyandırabilir. Burada da benim şahsi kanaatim kamu kurumlarında çalışan kadınların başını örtmesinde bir mahzur olmadığı doğrudur. Kurallar gerçekten tarafsızsa, veya, buna rağmen memurlarca tarafsız olmayan bir şekilde uygulandıklarında ortaya çıkan haksızlık ve yanlışlıkları düzeltmek üzere müracaat edeceğimiz yargı mekanizmaları mevcut ve fonksiyonelse kamu görevlilerinin bir kısmının başını örtüyor olmasından bir problem doğmayacaktır.

Ayrıca tarafsızlık meselesi hep bize sunulan şekilde doğmayabilir. Sadece hizmet verenlerin tarafsız olması veya görünmesi değil, hizmet alanların da kılık kıyafeti kendininkinden farklı olan kamu görevlilerinin tarafsız olaca-

ğına güven duyması gerekir. Meselâ, Anadolu'daki örtülü kadınlar bir devlet dairesine gittiği vakit kılığı kıyafeti kendisine ters, diyelim başı açık kadın kamu görevlileriyle muhatap olduğunda kendisine eşitsiz muamele yapılabileceği endişesine kapılabilir. Dolayısıyla bu taraflılık meselesini kılık kıyafet ve görünümüne indirgemek ve olaya tek taraflı olarak bakmak yanlış ve yanıltıcıdır.

Kamu görevlilerine başörtüsü yasağı getirmenin bile sağlam bir felsefi ve hukuki temeli yokken, kamu hizmetinden yararlananları böyle bir yasakla yüz yüze getirmenin hiçbir ahlâkî, hukukî, rasyonel temeli olamaz. Evet, mevcut pozitif hukukta bu konuda memurlarla ilgili olarak başvurulabilecek metinler vardır: 657 sayılı devlet memurları kanunu ve ilgili yönetmelikler. Öğrenciler için ise hiçbir hukuki temel yoktur. 2547 sayılı kanunun ek 17. maddesine göre üniversitelerde kılık kıyafet serbesttir. Sonradan bir yönetmelik uydurulmuştur ama, hukuk hiyerarşisinde yönetmelik kanuna, kanun anayasaya tabi olduğuna göre, bu yönetmelik batıldır, bir hüküm tesis edemez. Ayrıca bir insan hakkı (negatif özgürlük-kılık kıyafetini seçme hakkı) yönetmelikle sınırlandırılmaz.

☞ Başörtüsü yasağını desteklemek için sık sık Anayasa Mahkemesi'nin başörtüsüyle ilgili kararına atıf yapılmaktadır. Bu da yanıltıcıdır. Anayasa Mahkemesi yasama organı gibi bir hüküm koyamaz. Bir hükmü iptal etme veya bir hükmün iptali talebini reddetme yetkisine sahiptir, ama kararları yasama organını aşarak bir hüküm tesis edemez. Yürürlükteki kanunlara aykırı olmamak üzere üniversitedeki öğrencilerin kılık kıyafeti serbesttir ve yürürlükteki kanunlar arasında öğrencilere başörtüsünü yasaklayan bir kanun yoktur. Şu halde temelsiz yönetmeliği "dayatanlar" kanun ve anayasayı ihlâl etmektedir. Bunu yapanlar henüz AİHM'nden başörtüsü konusunda bir karar çıkmamış olmasına rağmen iki olayı çarpıtmaktadırlar. Biri, esastan değil, şekilden, zamanında yapılmadığı için reddedilen bir başvurudur. Diğeri ise zaten üniversiteden çıkış belgesi almış olan ve bu belgeyi kullanarak her işini halleden bir öğrencinin diploma sorunuyla ilgili bir komisyon kararıdır. Komisyon

bu davadaki kararında (Karaduman vs. Türkiye, 3 Mayıs 1993) "laik üniversite"de okumayı kabul eden öğrencilerin bu okulların kurallarını da başından kabul etmiş olacağını vurgulamaktadır. Ne yazık ki burada da eksik bilgiden kaynaklanan bir yetersizlik ve yanlışlık vardır. Hakimler Türkiye'de öğrencinin önünde seçenekler olduğunu, yani Avrupa'daki gibi burada da laik olmayan okulların mevcut bulunduğunu ve dileyenin bu okulları seçebileceğini sanmaktadır. Oysa, Tevhid-i Tedrisat Kanunu'yla Türkiye'de okullar üzerinde bir devlet tekeli yaratılmıştır. Öğrencinin önünde bir tercih yelpazesi yoktur. Kaldı ki, AİHM başörtüsü konusunda yasağı onaylayıcı bir karar olsa bile bunun Türkiye gibi başörtüsü gerçeğini sosyolojik bir olgu olarak yaşayan bir ülkeyi fazla bağlamaması gerekirdi.

Gerçekten, alternatif eğitim kurumları olsaydı, bazı okullara başörtülü öğrenci kabul etmeyişin belki daha makul ve daha mantıklı bir temeli olabilirdi. Ama, o durumda bile, devlet okullarının hareket sahasının özel okullardan dar olması gerekirdi. Mesela bazı özel okullar kız öğrenci kabulünde başın açık olmasını şart koşabilirdi. Devlet okullarında bunu yapmak ise, yine laikliğe aykırı olurdu. ABD gibi ülkelerde ise bırakın devlet okullarını, özel okullarda bile başörtülü öğrenciye yasak getirme bir insan hakkı ihlâli sayılır ve muhtemelen böyle bir şeyle muhatap olan kız öğrenci yargı yoluyla o okulu iflâsa sürükleyebilecek derecede yüksek bir tazminata mahkûm ettirtilirdi.

Kamu hizmetinden yararlananlara kılık kıyafet mecburiyeti getirmek ahlâken ve hukuken haklıysa ve de Türkiye için hayatiyse bunun üniversite öğrencileriyle sınırlı tutulmayıp genişletilmesi lâzımdır. Bu hem yasağın etkili olması hem de tatbik kabiliyetinin güçlenmesi için elzemdir. O zaman, her kamu hizmeti, yani kamu görevlilerinin yaptığı her hizmet bu çerçevede görülmelidir. Dolayısıyla, meselâ, vergi dairesine para ödemeye giden, Ziraat Bankası'ndan havale yapan, devlet hastanesine muayene ve tedavi için başvuran kadına da başı açtırılmalıdır. Bu kadar da değil! Tapu dairesine gidip tapu alanlar, seçimde sandıklara koşup oy kullananlar da başörtüsünden vazge-

çirilmelidir. Dahası da geliyor! Bazılarının zannettiği gibi her kamusal alan devleti ilgilendiriyorsa ve laiklik dini tezahürlerin kamusal alandan temizlenmesiyle, sokaklarda da başörtüsü yasaklanmalıdır. Bu yasak akla ve vicdana uygunsa, gerçekten laikliğin gereğiysen, daha ileri gidip kadınlara evlerinde de başlarını örtme imkânı verilmemelidir. Başlarını örterek bir taraftan devletin laik sosyal düzeyine gizli gizli isyan ediyor olabilirler, diğer taraftan da devletin reşit olmayan vatandaşlarını, yani kendi çocuklarını etkileyebilirler. Hayır, laiklik gereği anneler çocuklarını etkilememeli, onlara karşı tarafsız olmalıdır. Bir yabancı okursa saçma sapan diyeceği bu şeyler, ülkemiz egemenlerinin laiklik anlayışının ve tatbikatının belki de kaçınılmaz olarak ulaşması gereken merhalelerdir.

Peki, doğru anlaşılmalı bir laiklik perspektifinden başörtüsü ile laiklik arasında negatif bir ilişki var olabilir mi? Elbette ki var olabilir. Şimdiki noktadan tersine gidip kamu otoritesi kadınlara üniversitede veya başka yerlerde başını örtme mecburiyeti getirirse bu da laikliğe aykırı bir tavır teşkil eder. Dolayısıyla kamu otoritesi bir dini kisveyi yasaklayamayacağı gibi giyme mecburiyeti de getiremez.

Başörtüsü için yürütülen muhakeme, sözcülimi, kadın eli sıkımsama için de geçerlidir. Dini inançları bir insana kadın eli sıkımsamayı emredebilir, ve o kişi memur olsa bile bu inancı uygun hareket etmesi laikliğe aykırı olmaz. Bazı kaymakamların kadınlarla tokalaşmaktan kaçınması, bu yüzden, laikliğe zarar vermez. Laikliğin ölçüsü -derecesi kaymakamların kadınlarla temas seviyesiyle ölçülmez ki. Ama bir kaymakam, sahip olduğu otoriteye dayanarak, emrindeki memurlara, yazılı ve sözlü bir emirle, veya, doğrudan değilse dolaylı baskı ve tehditle, kadın eli sıkımsamıyorsa, işte bu laikliğe aykırıdır.

Bütün bu söylenenlerin ışığı altında Türkiye'nin evrensel ölçüler içinde laik bir ülke olmadığı, laikliğin korunmasından ziyade tesis edilmesinin Türkiye'nin temel sorunu olduğunu söylemek herhalde abartma olmaz. O yüzden, laikliği korumak için seferber olanların enerjilerini doğru istikamette yönlendirmeleri yani laikliğin gerçekten kurulmasına ça-

lışmaları kendilerinin de ülkenin de hayrına olacaktır.

Mamafih, hem dürüst olmak hem de meselelerin bütün boyutlarını görebilmek için RP-FP geleneğinin fikir ve uygulamalarında veya Türkiye'deki İslamcı akımlar içinde anti-laik unsurların bulunup bulunmadığını ele almalıyız. Önce teorik bir tespit yapalım: İslam dini, diğer dinler gibi, laiklik karşıtı, daha doğrusu insan hakları aleyhtarı yorumlara müsaittir ve bu tür yorumlar İslâm tarihinde eksik olmamıştır. Yirminci yüzyılda, özellikle, Türkiye'de de bilinen ve yaygın bir şekilde okunan Arap düşünürü Seyyid Kutup, Pakistanlı İmam El Mevdudi ve nihayet İran'lı Ayetullah Humeyni İslam dinini totaliter bir ideoloji olarak okumuşlardır. Bunlardan Humeyni totaliter bir dinî rejimin de öncülüğünü yapmıştır. Yani İslam dini de, faşizm ve Marksizm gibi totaliter ideolojilere benzer şekilde, totaliter bir rejime vücut verecek şekilde yorumlanabilir ve kullanılabilir. Hıristiyanlık tarihinde de Calvin'in Cenevre'de kurduğu ve Rousseau tarafından model alınan sistemle, Almanya'nın Münster şehrinde 16. yüzyılda bir Hollandalı papaz tarafından kurulan ve "Tanrının Krallığı" olarak adlandırılan sistem Hıristiyan totaliterizminin en iyi örnekleridir. İslâm coğrafyasında da bugün İran, Suudi Arabistan ve Sudan totaliter İslamcı ve dolayısıyla aynı zamanda laik olmayan rejimlerdir.

Bunu tespit etmek, totaliterizmin diğer türleri yanında dinî totaliterizme karşı da bilgili ve entellektüel bakımından donanımlı olmak için gereklidir. Türkiye'de bu rejimlere benzer rejimler kurmak isteyen akımlar vardır ve her zaman olacaktır. Ancak Erbakan geleneğini bu çerçevede görme imkânı yoktur. Erbakan'ın söylem düzeyindeki aşırılıkları ve kişisel saplantıları çoğu zaman hareketinin özelliklerinin önüne çıkmıştır. Gerek muhalefet gerekse kısa iktidar dönemlerinde Erbakan bırakın İslamcı bir rejim kurmayı, sistemin en temel yanlışlarının bile üzerine gidememiş, hatta, sözünü dahi edememiştir. Refah-Yol hükümeti döneminde yaptıklarının da - Libya ziyareti, Taksim'e cami meselesi, dini önderlere Başbakanlık konutunda yemek, Ramazan'da mesai saatlerinin iftar saatlerine göre ayarlanması- laiklikle

uzaktan yakından ilgisi yoktur. Erbakan'ın asıl kavgası iktidar kavgasıdır ve iktidardayken yaptıkları da diğer iktidar partilerinin yaptıklarının aynısıdır.

Gerek Refah-Yol iktidarının icraatlarına, gerekse RP-FP'li belediyelerin icraatlarına bakıldığında, laiklik açısından tartışılmaya değer tek şeyin, laiklikle ilgili önemli bir sorun teşkil etmeyen, fakat etme potansiyeli olan bir uygulamanın, belediyelerin - özellikle İstanbul Belediyesi'nin - işlettiği yerlerde içki servisi yapılmasını önlemesi olduğu görülmektedir. Acaba bu davranış laikliğe aykırı mıdır? Benim kanaatim İstanbul Belediyesi'nin bu uygulamasının yanlış olduğu yolundadır. Bir kamu otoritesi olarak belediye, vatandaşlar arasında ayırım yapmamalı, yürüttüğü hizmetler açısından içki içmeyen vatandaşların yanında içenleri de düşünmelidir. Birini diğerine tercih ediyor olmamak için de, içenlere ve içmeyenlere aynı tesiste farklı salonlar veya ayrı ayrı tesisler tahsis etmelidir.

Türkiye'nin dindar camiasının çeşitli kesimlerinde muhtemel bir iktidar halinde bazı alanlarda baskıcı politikalar izleyebileceklerine dair işaretler de vardır. Bunlar, yine, özellikle din alanında ortaya çıkmaktadır. Aktivist dindarların bir bölümü, İslam'a tanınmasını istedikleri özgürlük ve hakların diğer dinlere, mesela Hıristiyanlara, Yahova Şahitliğine ve diğer İslâm dışındaki dinlere tanınmasına taraftar değildir. Haklarını ihlâl eden ve kendilerini ezen devlet yapılanmasını ve hükümet ediş-yönetim anlayışını diğer dinlere karşı İslâm'ı koruma görevine davet etmektedir. Böylece kendi kendisiye de çelişkiye düşmektedir. Laik bir sistemde bütün dinlere özgürlük tanınmalı ve bütün dinler kamu otoritesini arkasına almaksızın diğer dinlerle serbest yarışa hazır olmalıdır.

V- Türkiye'nin karma bir siyasî sistemi vardır. Anayasa Mahkemesi'nin FP'yi kapatma kararı Türkiye'de sistemin demokratikleştirilmesi yolunda atılan bir adım teşkil etmemektedir.

Türkiye resmî söyleminde rejiminin demokrasi olduğunu ifade etmeyi seviyor. Batılılar buna pek inanmıyor ama resmî ideolojiye yakın duran kimileri bazen hızlarını alamayıp Türki-

ye'nin en ileri demokrasi olduğunu da iddia ediyor.

Aslında Türkiye'nin sisteminin ne olduğunu tam olarak belirlemek ve ona bir isim vermek zor. Ne göreceğiniz bazen nerede durduğunuza, bazen de ne görmek istediğinize bağlı. Bana öyle geliyor ki, Türkiye'de karma-kırma bir sistem var. Bu sistem bir yönüyle totaliter, bir yönüyle otoriter ve bir yönüyle de demokrat.

Türkiye'nin siyasî sistemi bir açıdan totaliter bir yapıda. Çünkü ülkenin devlet yapılanmasının anti-demokratik bir resmî ideolojisi var. Bu ideoloji tek biçim insan ve homojen bir toplum öngörüyor. Tabii bu hedefler daha çekici sözler ve vasıflarla sunuluyor veya savunuluyor, ama ideolojinin içeriği çok net. Bütün eğitim kurumlarının temel görevi, insanları bilgilendirmek ve geleceğe hazırlamak yerine, bu ideolojiyi öğretmek ve benimsetmek. Önceleri ben sistemde eğitimin rolünü çok hafife alıyordum, ama bunun doğru olmadığını, eğitim sisteminin zannettiğimden daha etkili olduğunu zamanla anladım. Türkiye, devletin dinsiz olduğu bir ülke de değil. Anayasaya göre devletin dini yok, ama fiilî yapılarına ve icraatlarına göre devletin dini, Kemalizm'in sınırlarını çizdiği bir sünî anlayış. Bu ideolojinin bir ayağı da milliyetçilik. Her totaliter rejimin total bir resmî ideolojisi vardır ve Türkiye'nin sisteminin bu yönüyle tarihî ve güncel totaliter ülkelerden çok farkı yoktur. Keza Türkiye'de birden fazla parti vardır ama teorik olarak, yani siyasî partiler mevzuatı açısından bakıldığında bütün partiler aynı ideolojinin savunucuları olmaya mecbur edilmektedir. Yani totalitarizmin ikinci unsuru da, teoride ve bir ölçüde pratikte vardır: Neredeyse bütün partiler bir ana partinin dalları gibidir.

Türkiye'nin sistemi aynı zamanda otoriter bir sistemdir. Osmanlı'dan Cumhuriyet'e geçen güçlü bir bürokratik tahakküm geleneği toplumsal hayatımızın her alanını sarıp sarmalamıştır. Bürokrasi bu toplumun efendisidir. Bürokrasinin en tepesinde ise silahlı bürokrasi yer almaktadır. Bürokratlar istisnâ haller dışında bir dokunulmazlık zırhının ardındadır. Silahlı bürokrasi daha da özel bir konum işgal etmektedir. Bu konum dışardan verilen bir

konum olmaktan ziyade kazanılan bir konumdur. Silahlı bürokrasi ne halka ne de halkın temsilcilerine karşı "accountable"dır. Dolayısıyla sistem otoriter bir sistemdir. Vatandaş otorite karşısında çoğu zaman aciz ve çaresizdir. Ve Türkiye bir yönüyle demokratik bir ülkedir. Ülkenin bir parlamenter tarihi, birden çok partisi mevcuttur; bu partilerin farklı ideolojileri bir ölçüde olsun savunma imkânı vardır; periyodik seçimler yapılmaktadır ve seçimler hayli serbest ve âdildir. Siyasî iktidar, en tepe iktidar olamasa ve çoğu zaman bürokratik iktidara yenik düşse veya onunla "çatışmaktan" çekinse bile, istisnai haller dışında seçimle alınıp seçimle kaybedilmektedir. Politikacılar halka karşı sorumludur ve halk politikacıları bir dereceye kadar sorgulayabilmektedir.

İşte bu Türkiye aslında kendi içinde kendi kendisiyle kavga halindedir. Türkiye'de halkın taleplerinin önemli bir kısmı, ülkenin uluslararası taahhütlerinin önemli bir bölümü ve uluslararası konjonktürün gerekleri ülkenin Batı standartları doğrultusunda demokratikleştirilmesini gerektiriyor. Ama demokrat Türkiye'nin demokratlaşma taleplerine ve ataklarına otoriter ve totaliter Türkiye karşı çıkıyor ve diyor.

Yüksek yargının bu kavgadaki yeri önceleri yeterince net olmaktan uzak ve bulanıktı, ama 28 Şubat sürecinde yargıda ağır basan trendin de demokrat olmayan Türkiye'ye doğru olduğu rahatlıkla söylenebilir. Anayasa Mahkemesi'nin FP'yi kapatma kararı da bu çerçevede görülmelidir. Tabii mahkeme bu kararıyla sadece parlak bir hukuk sınavı vermemekle kalmamış, demokratikleşme sürecine taş koymuştur. Öyle anlaşılıyor ki Anayasa Mahkemesi Türkiye'yi de demokrasiyi de kavramakta zorluklar yaşamaktadır. Otoriter zihniyetli bürokratlar gibi yüksek hâkimler de FP'de teşhis ettikleri "problemin" parti yapılanmasıyla ve parti liderlerinin söz ve davranışlarıyla ilgili bir problem olduğunu sanmaktadır. Bu, sorunun çok küçük ve yüzeysel bir kısmıdır. Asıl "sorun" toplumdadır. Nasıl ki bu ülkede kendini Atatürk'le tanımlayan ve hayat rehberi olarak Atatürk'ü kabul edenler varsa, kendini İslâm'la tanımlayan ve İslâm'ı hayat rehberi

seçenler de vardır. Bu kimselerin hayatlarının diğer alanlarında olduğu gibi siyasal tavır, davranış ve faaliyetlerinde de bunun etki ve yansımaları olacaktır. Yani "sorun" toplumdadır. Aslında, ya mevcut olmayan (hayalî) ya da küçük olan bir sorun dev bir sorun haline getirilmekte ve statüko böylece meşrulaştırılmaktadır. Ne var ki sosyolojik sorunlara parti kapatarak çözüm getirme imkânı yoktur. Gerek Kürt sorununda gerekse İslam sorununda her kapatılan parti yeni şekillerde doğmuştur. Bu sefer de öyle olacaktır. FP'den belki iki parti doğacak ve muhtemelen bu iki partinin oy toplamı aynı çizgideki daha önceki partinin oy oranlarını aşacaktır.

Sonuç: Herkesin iyiliği, toplumsal barış ve huzurun tesisi, demokratikleşmenin gerçekleşmesi için Türkiye liberalleşmelidir.

28 Şubat sürecinde yaşananlar Türkiye'nin izlemesi gereken yolun liberal demokrasi olduğunu öylesine güzel kanıtlamıştır ki, bunu reddetmeye kimse kolay kolay cesaret edememektedir. Türkiye toplumsal barış için, adalet için, hak ve özgürlükler için liberalleşmelidir. Türkiye'nin liberalleşmesi demek herkesin ideolojik tercih olarak liberalleşmesi demek değildir; sadece ülkenin genel siyasal, hukuki ve iktisadî yapısının liberal demokrat ölçütlere uydurulması demektir.

Bu sadece şu veya bu toplum kesiminin değil, herkesin yararına olacaktır.

Dînî hak ve özgürlüklerinin çiğnenmemesini, serbestçe ve korkusuzca ibadet edebilmeyi, hayatlarını inanç ve değer sistemlerine göre tanzim etmeyi, başlarını örterek üniversitelere girebilmeyi ve çalışabilmeyi, inançlarından dolayı baskı altına alınmamayı, kınanmamayı, aşağılanmamayı isteyenlerin taleplerini liberal demokrat bir sistem karşılayabilir.

Dînî bir diktatörlük altında yaşamak istemeyen, zorla inandırılmak ve ibadet ettirilmekten korkan, dînî kisveleri giymeye mecbur bırakılmaktan ve içki (özellikle rakı) içmekten kamu zoruyla alıkonmaktan korkanlar, korkularını ve endişelerini ancak liberal demokrat bir sistem içinde giderebilir, hayat ve düşünüş tarzlarını liberal demokrat bir sistemde emniyet altına alabilirler.

Umuyorum ki, Anayasa Mahkemesi'nin bu kararı bu gerçeğin kavranmasına bir sebep, bir vesile teşkil eder.

Açıklamalı Bibliyografya

Yazıya not koymak yerine okuyucuya daha fazla yardımcı olacağı umuduyla kısa bir açıklamalı bibliyografya vermek istiyorum.

Günümüz insanına hukukun devletsiz olabileceği fikri inanılmaz bir şey gibi görünmektedir. Ama bu tarihî bir gerçektir. Bu konuda epeyce kaynak vardır: Esasen J. Locke'un yazıları genel olarak bu çerçevede okunabilir. Hakları, özgürlüğü ve mülkiyeti devlete-pozitif hukuka öncelleyen bir diğer ilginç isim F. Bastiat'tır. Bastiat'ın *Selected Essays on Political Economy* (çev. George B. De Huszar, New York: FEE, 1995) adlı eseri (özellikle "Property and Law" bölümü) bu konuda heyecan verici bir okumadır. Filozofun Türkçe'ye de çevrilen *Law* (Hukuk, Ankara, LDT, 1998) adlı eseri ise bu konuda başvurulabilecek en iyi kaynaklardandır. Bastiat, *Hukukta* aynı zamanda ekonomik sistemler ve politikalarla hukuk ilişkisini çözümlenmekte ve günümüzde hukukun nasıl yağma aracı haline getirildiğini anlatmaktadır. Bu konuda bir diğer önemli ve ufuk açıcı çalışma şudur: Robert C. Ellickson, *Order Without State: How Neighbors Settle Disputes*, (Harvard University Press, 1991). Yazar, sadece akıl yürütmeye değil, empirik çalışmayla devletsiz hukuktan ve hatta hukuksuz düzenden kesitler vermektedir. Gerçekten ufuk açıcı bir çalışma.

Dinlere savaş açan öğretilerin kendilerini nasıl dine dönüştüğünün tipik örneği olarak Marksizmin ele alındığı iki mühim kaynak Deepak Lal'in *Unintended Consequences: The Impact of Factor Endowments, Culture, and Politics on Long-Run Economic Performance* (MIT Press, 1998,) ve Robert G. Wesson'un *Why Marxism: The Continuing Success of a Failed Theory* (New York: Basic Books, 1976) adlı eseridir. Ayrıca Isaiah Berlin'in Marx biyografisi *Karl Marx: His Life Environment*, (Oxford University Press, 1996) bu alanda klâsiktir. Demokratik ülkelerin hayatında dinin yeri ve demokrasi konusunda okunabilecek bir eser Ronald E. Thiemann'ın *Religion in Public Life: A Dilemma for Democracy* (Georgetown University Press, 1996) adlı eseridir. Laiklik konusunda Türkçe'de güvenle başvurulabilecek kaynaklar vardır. Ali Fuat Başgil'in *Din ve Laiklik* (İstanbul: Kubbealtı Neşriyat, 1998) adlı eseri müstehak olmadığı bir ilgi-sizliğe boğulmuş ufuk açıcı bir kitaptır. Başvuru kitapları arasında yerleştirilmelidir. Son yıllarda laiklik konusunda dikkate değer yazarlardan biri, *Liberal Düşünce*'nin editörü Mustafa Erdoğan'dır. Erdoğan'ın bütün eserleri ve fakat özellikle *Laiklik, Demokrasi ve*

Resmî İdeoloji (Ankara: Liberte Yayınları, 2000) adlı kitabı yanında "Islam in Turkish Politics: Turkey quest for Democracy", (*Critique*, Fall 1999) laiklikle ve sivil dinle ilgili isabetli bir kavrayış için mutlaka okunması gerekli kaynaklardır. Benim *Siyaset Teori-sine Giriş* (Ankara: Siyasal Kitabevi, 1998) adlı kitabım da laiklikle ilgili ilginç bir yaklaşım ihtiva etmektedir. Ortodoks Hıristiyanlıkla İslâm'ın ve Rusya ile Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Türkiye'nin birçok benzerlikleri dikkat çekmektedir. Bizde de, Rusya'da da dinî otorite siyasi-bürokratik otoriteye hızla teslim olabilmektedir. Oysa Katoliklik ve Protestanlıkta durum farklıdır. Protestan ahlâkı kapitalizmin ortaya çık-masında nasıl etkili olduysa, Katolikliğin ve Protes-tanlığın krallıkları dengeleyebilecek güç merkezleri olması da Batı'da bugünkü laikliğin ortaya çıkmasında aynı şekilde hayati bir rol oynamıştır. Bu çerçevede, Rusya'da ortodoksluğun serüveni için şu kitaba bakılmalıdır: Richard Pipes, *Russia under the Old Re-gime*, (Penguin Books, 1993). Dinlerin insanlık tari-hindeki önemi bilinmek ve kabul edilmekle beraber herkes bu rolün her zaman müspet olduğu kanaatinde değildir. Bazı yazarlara göre dinler medeniyeti önle-yen veya geciktiren kurumlar olmuş-tur. Böyle bir yaklaşım için George Walsh (*The Role of Religion in History*, Transaction Publishers, 1999) kesinlikle okunmaya değer bir yazardır. İslâm'ın insan hakları ve demokrasiyle ne kadar uyusabileceği uzun zaman-dır tartışılan ve gelecekte de tartışılacak olan bir konu-dur. Bu hususta dikkat çekici iki yeni kitap tav-siyeye edilebilir. İlki bir doktora çalışması olan *Islam, Libe-ralism and Human Rights* (London: I. B. Tauris, 1998) adlı eserdir. Yazarı Katerina Dalacoura'dır. Dalacou-ra, İslâm'ın demokrasiyle bağdaşması açısından çıkan problemlerin İslâm dininden ziyade tarih ve tecrübey-le bağlantılı olduğu kanaatinde-dir. Çalışma yer yer öz-gün ve sivil toplumla ilgili zayıf ve yanlış bir yorum dışında dolu dolu bir eserdir. Meselâ, İslâmî hareket-lerin buldukları ülkenin siyasi rejiminin özellikleri-ni yansıttıkları tesbiti çok ilginç ve üzerinde düşün-meye değer niteliktedir. Ve nihayet, İslâm'ın de-mokratik çoğulculukla uzlaşabileceğini göstermeye çalışan çok yeni bir teşebbüs Abdülaziz Sachediha'nın *The Islamic Roots of Democratic Pluralism* (Oxford University Press, 2001)'idir. Yazar dengeli ve objektif yaklaşımıyla dikkat çekmekte ve İslâmî kaynaklarda demokratik plüralizmin temellerini aramaktadır.

Şüphesiz bütün bu kitaplar kendi alanla-rında sadece bir başlangıç teşkil etmektedir.

* Bu yazı 24 Haziran 2001'de LDT'nin resmî web sitesinde "Açık toplum" isimli e-dergide yayınlan-mıştır.